

**SMÅSKRIFTER FRA CØNK 22
KLEINE SCHRIFTEN VON ZÖNK 22**

**Schack von Staffeldts østrigske rejsedagbog
1796-1797**

Stefan Polke

CENTER FOR ØSTRIGSK-NORDISKE KULTURSTUDIER
ROSKILDE UNIVERSITETSCENTER 2009

ISSN: 1600-9509

Die Schriftenreihe SMÅSKRIFTER FRA CØNK / KLEINE SCHRIFTEN VON ZÖNK, hergestellt von der Druckerei der Universität Roskilde, wird herausgegeben von:

Karin Bang & Wolf Wucherpfennig
Center for Østrigsk-Nordiske Kulturstudier
Zentrum für österreichisch-nordische Kulturstudien
Institut for Kultur og Identitet
Roskilde Universitetscenter
Postboks 260
DK- 4000 Roskilde

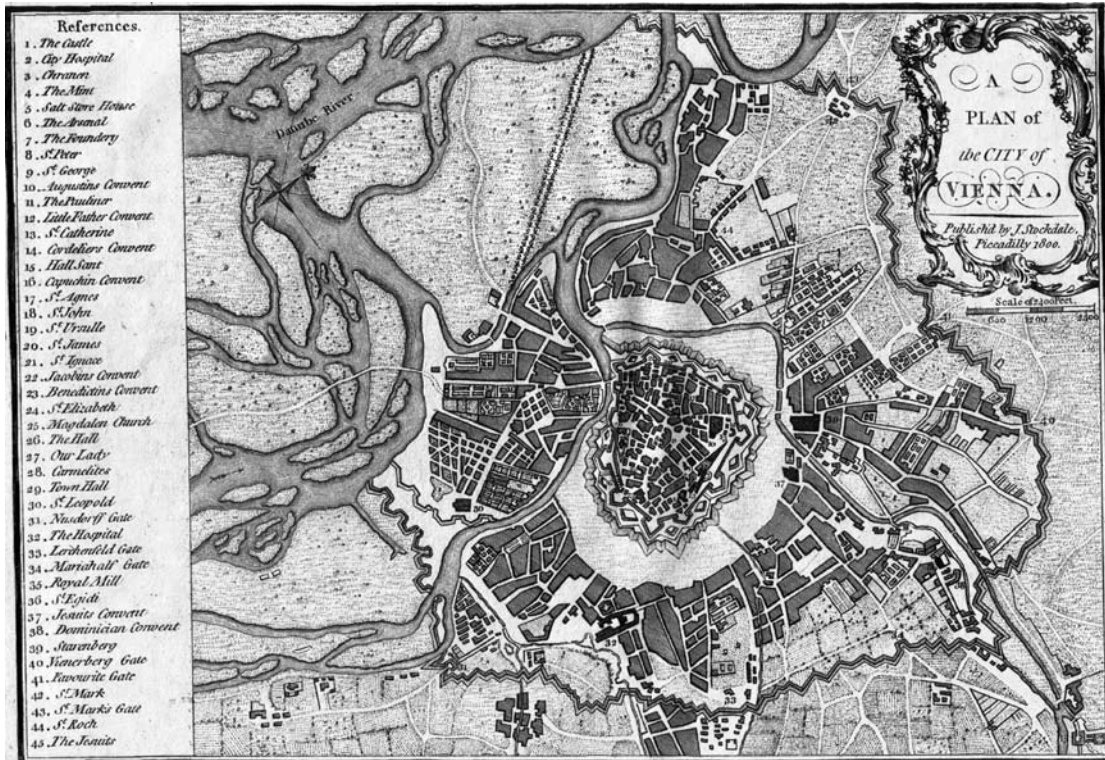
Hidtil udkommet/Bisher erschienen:

1. *Dianas Jagt i København 1882. Hans Makarts billede udstillet i Industriforeningens Forevisningssal.* Af Karin Bang. 1999.
2. *Karl Ludwig Giesecke. Vom ersten Sklaven der Zauberflöte zum Entdecker Grönlands.* Von Stefan Polke. 2000.
3. *Ein Dichter aus Halb-Asien. Karl Emil Franzos.* Von Hermann Böhm. Mit einem Nachwort von Karin Bang. 2000.
4. *Georg Brandes – K. E. Franzos. Ein Briefwechsel.* Hrsg. und kommentiert von Karin Bang. Mit einem Nachwort von Jørgen Knudsen. 2001.
- 5.1 *Von Ilse Aichinger und Peter Altenberg bis Franz Zistler und Stefan Zweig. Österreichische Belletristik in schwedischer Übersetzung 1870 – 1999. 1. Teil: Bibliographie.* Von Helmut Müssener. 2001.
- 5.2 *Von Ilse Aichinger und Peter Altenberg bis Franz Zistler und Stefan Zweig. Österreichische Belletristik in schwedischer Übersetzung 1870 – 1999. 2. Teil: Kommentar.* Von Helmut Müssener. 2001.

(fortsættes på sidste side / Fortsetzung auf der letzten Seite)

Forside: Adolph Wilhelm Schack Staffeldt
Bagside: Byen Wien omkring 1800

6. *Admiral Hans Birch Dahlerup i Danmark og Østrig. Mellem enevælde og demokrati.* Af Allan Jørgensen. 2001.
7. *Kulturelle Wechselbeziehungen zwischen Dänemark und Österreich im Umkreis von Friederike Brun.* Von Stefan Polke. 2002.
8. *Der Köhler-Michel. Eine Weihnachtsgeschichte.* Von Leopold von Sacher-Masoch. Herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von Karin Bang. 2002.
9. *Peter Nansen – Arthur Schnitzler. Ein Briefwechsel zweier Geistesverwandter.* Herausgegeben, kommentiert und mit einem Nachwort versehen von Karin Bang. 2003.
10. *Kurtisanens afkom. Om de to danske oversættelser af Robert Musils „Der Mann ohne Eigenschaften“.* Musil på Bojsens og Sand Iversens. Af Randi Romvig Pisani. 2003.
11. *Dänemark und die ungarische Revolution im Jahre 1848.* Von Renáta Raáb. 2003.
12. *Josef Calasanz Poestion. Schriftsteller, Übersetzer, Nordgermanist, Islandforscher.* Von Erika Selzer. 2004.
13. *Slaget ved Helgoland – en sejr for begge parter?* Af Allan Jørgensen. 2004.
14. *Paul von Klenau – en dansk komponist under genopdagelse.* Af Thomas Michelsen. *Klenausamlingen i Wien.* Af Niels Krabbe. 2004.
15. *Der Theaterdichter Hans Christian Andersen und seine Bearbeitung von Ferdinand Raimunds Zaubermärchen Der Diamant des Geisterkönigs.* Von Tove Barfoed Møller 2005.
16. *Peter Nansen i Wien 1912.* Af Karin Bang. 2005.
17. *Elin Wägner in Österreich.* Von Elisabeth Auer. 2006.
18. *Østrigske spor i København.* Af Jan Janssen. 2006.
19. *Arthur Schnitzlers Briefe nach Dänemark.* Von Ernst-Ullrich Pinkert. 2006
20. *Psychopathia Sexualis. Richard von Krafft-Ebing und seine Zeitgenossen in Dänemark und anderswo.* Von Preben Hertoft. 2007
21. *”Oversættelsen er mindst lige så god som originalen”. Peter Nansens Anatol-oversættelse.* Af Karin Bang og Ernst-Ullrich Pinkert

A. W. Schack von Staffeldts østrigske rejsedagbog 1796-1797

Adolph Wilhelm Schack Staffeldt (1769-1826) er blevet kanoniseret som en ægte dansk klassiker i den senere tidⁱ. De færreste ved, at hovedparten af guldalderdigterens værk er skrevet på tyskⁱⁱ og at Staffeldt efterlod sig en kulturhistorisk interessant rejsedagbog om Østrig og Wien på hele 250 sider, da han opholdt sig i Wien i 1797. Dagbogen, som digteren skrev på tysk, rummer værdifulde iagttagelser af Donaumetropolens kulturelite, oplysninger om Wiens folkekultur, beskrivelser af den politiske situation i den tilspidsede krig mod Napoleon og meget mere. Og dens optegnelser om for eksempel Wiens folketeaterkultur hører til de ganske få overleverede tysksprogede samtidskilderⁱⁱⁱ. Hvem var så denne romantiker, der altid stod i skyggen af nationaldigteren Adam Oehlenschläger og døde ensom, udstødt og psykisk nedbrudt som amtmand og dommer i Slesvig i 1826?^{iv} Og hvilken rolle spiller dagbogen i forhold til de dansk-østrigske kulturforbindelser i 1700-tallet?

Staffeldts liv og forfatterskab

Adolph Wilhelm von Staffeldt blev født og voksede op i den lille by Gartz på Rügen i 1769. Familien stammede oprindeligt fra den pommerske lavadel og var forarmet. Faderen Agatus Ludvig von Staffeldt gik i midten af det 18. århundrede i dansk militærtjeneste. I 1780 døde han, 47 år gammel. Forinden døde moderen efter længere tids sygdom, og sønnen Adolph Wilhelm Staffeldt fik sammen med sine to brødre adgang til en militær uddannelse i helstaten Danmark. Som 14-årig kom han således

på kadetakademiet i København. Tre år senere var han en del af den tysksprogede kulturelite, som langt hen ad vejen følte sig mere som tilhørende den europæiske og internationale elite, end den dansk-nationale bevægelse^v. Staffeldt deltog således i kulturelitens salonaftener, hvor han blev inviteret til den dansk-tyske forfatterinde Frederikke Bruns salon på Sophienholm. Her læste han op af sin digtning, der fik gode anmeldelser af salonens gæster. Hans sindelag var dansk, selv om han var af tysk oprindelse og tysksproget. Som 20-årig løjtnant og digterspire deltog han i 1789 i den såkaldte "Holgerfejde", en polemik om Jens Baggesens operatext *Holger Danske*, hvor han tog parti mod "tyskeriet" i Danmark. Militærlivet havde ikke den store tiltrækning for ham, og han stiledede efter en karriere som digter eller efter videre uddannelse i statsadministrationen.

Den sidstnævnte ambition gik i opfyldelse. Gennem P.A. Bernstorff og de gode forbindelser til Frederikke Brun og hendes kreds fik han i 1790 et rejselegat på 1000 rigsdaler og blev fritaget for militærtjeneste. Studierejsen gik til Göttingen, hvor han hørte forelæsninger om arkæologi hos Christian Gottlob Heyne, kunsthistorie hos Johann Dominik Fiorillo og ikke mindst fulgte den berømte professor Ludwig von Schlözers forelæsninger i statskundskab. I Göttingen kom han i berøring med digteren og professoren Gottfried August Bürger, til hvis tidsskrift *Der Deutsche Musenalmanach* han bidrog med nogle tyske digte, mens han hjemsendte danske digte til Knud Lyhne Rahbeks *Minerva*. Foråret 1793 kom han tilbage til København. I de kommende to år fortsatte han som officer i arveprins Frederiks regiment. Igen hjulpet af Bernstorff kunne Staffeldt få et rejselegat, som nu for alvor skulle kvalificere ham til en stilling i den danske statsadministration. Rejsen gik over Hamborg, Hannover, Berlin og Dresden til Wien i 1776, dernæst til Frankrig og Holland og varede fem år, i løbet af hvilke han flittigt beskæftigede sig med juridiske og forvaltningsmæssige problemstillinger i de lande, han opholdt sig i. Efter hjemrejsen kunne Staffeldt reducere militærtjenesten og varetage skiftende administrative stillinger i statsforvaltningen. I 1801 blev han udnævnt til assessor på økonomi- og kommercekollegiet, og i 1802 forlod han endegyldigt militærtjenesten til fordel for forvaltningsarbejdet. I 1810 blev han udnævnt til amtmand i Cismar, en dårlig lønnet post, der gerne blev betragtet som gennemgangsled til bedre stillinger. Endelig blev han ud-

nævnt til amtmand over det store Gottorp amt. Forinden havde han udgivet digtsamlingen *Digte* (1804) og adskillige digte i tyske og danske tidsskrifter. I enkelte beskrivelser af ham fremstår Staffeldt som en flittig, dygtig og stræbsom embedsmand. I 1807 havde det holdt hårdt at få indsamlet de 300 krævede abonnenter til hans anden og sidste samling, *Nye Digte*, og samme år fik han et definitivt afslag af sit livs kærlighed, hofdamen Fredericia (Frederike, Fritze von der Maase, 1774-1823).

Hvorfor lykkedes det ikke for ham at få realiseret sine digterdrømme? De led nemlig en krank skæbne, fordi han aldrig kom ud af den ti år yngre Adam Oehlenschlägers skygge. Oehlenschläger udkonkurrerede med sin samling *Digte* fra 1803 ganske enkelt Staffeldt fra den litterære arena i Danmark. Mens Oehlenschlägers lyrik osede af patos og humor, mindede Staffeldts lyrik langt hen ad vejen om tysk tungsind og "Weltschmerz" med livet som fængsel, hvilket med al tydelighed fremgår af det kendte digt *Indvielsen*: "Dog blev fra nu for Tanke og Trang Jorden et Fængsel"^{vi}. Det sidstnævnte passede godt til hans eget liv, der udformede sig lige så tragisk som for eksempel den tyske romantiker E.T.A. Hoffmanns. Denne tilbragte de sidste årtier af sit liv mentalt omtåget. Når den familieløse amtmand Staffeldt for eksempel om vinteren ville skabe liv omkring sig, skulle han ifølge pålidelige kilder have tændt lys i de mange ubeboede rum på Gottorp Slot i Slesvig for at vandre rastløst rundt i højlydt dialog med sig selv til langt ud på natten. Uden venner og med et forlist forfatterskab i bagagen behandlede amtmanden Staffeldt op mod 6000 sager om året, hvilket forværrede hans sindstilstand og omdømme. Bønderne kaldte ham "de dolle Staffeldt", hvilket er plattysk og betyder "den skøre Staffeldt". 1826 indhentede døden ham, og hans digtning gik i glemmebogen. Først så sent som i 1960'erne blev Staffeldt for alvor genopdaget i Danmark, hvor digtenes kvalitet kom ind i rampelyset. Den relativt ukendte tysksprogede rejsedagbog i to bind foreligger i F. L. Liebenbergs *Samlinger til Schack Staffeldts Levned*. Der foreligger ingen specialundersøgelser af dette kulturhistorisk interessante værk.

Rejsen til Wien i 1797

Den omtalte forbindelse til den tyske kulturelite gav Staffeldt et rejsestipendiat, som førte ham til Wien i 1797. På anbefaling af Charlotte Schimmelmann og Frederikke Brun modtog Staffeldt gennem P. A. Bernstorff det Plessenske legat ”for adelige studerende”. Blandt hans efterladte papirer findes et dokument, der viser at digteren fik tildelt det Plessenske legat i tre år med 1000 rigsdaler årligt^{vii}. Rejsen gik fra Tyskland, over Østrig til Italien. Efter at have forladt København ankom han til Hamborg den 9. januar 1796. Dernæst gik vejen sydpå med Wien som den store mellemstation til Italien, der for datidens intellektuelle var det primære rejsemål. I tre år førte han sin rejsedagbog på over 800 sider, som er det største værk lyrikeren Staffeldt har efterladt sig. Desværre er rejsebogen ikke fuldstændig. Meget tyder på, at han ikke har skrevet i den hver dag. Optegnelserne er ikke engang fuldstændige i den periode, de omhandler^{viii}.

Det største afsnit handler om Wien, det næststørste om Dresden, hvor han boede en måned. Hvad var meningen med dagbogen? Staffeldt vaklede mellem en udgivelse a la Baggesens berømte *Labyrinten*, der kunne fremme en karriere som embedsmand, og en dagbog til privat brug. For det meste pointerede han, at den var tænkt som selvrefleksion og selvopdragelse, det vil sige til privat brug, hvilket forklarer det notatagtige. Tvivlen og selvopdragelsen formulerer han eksplicit i dagbogens indledning:

Warnung an mich selbst.

Lasse dieses Tagebuch, welchem du nicht oft die geheimsten Regungen deines Herzens und Anspielungen auf deine liebsten Verhältnisse, sondern auch dein freimütiges Urteil über manchen Menschen anvertraust – lasse es nicht aus den Händen. Du hast es für dich, nicht für andere geschrieben. Aber vorlesen darfst du daraus so viel du magst. Dringt jemand in dich, ihm dieses Buch zum Vorlesen zu borgen, so zeige ihm diese Warnung an dich selber, und er wird ablassen.

Geschrieben zu Berlin am 10. Juli 1796

Schack v. Staffeldt^{ix}

Og læseren må spørge sig selv om, hvorfor Wien kunne tryllebinde vores digterven i så lang tid? Svaret på dette spørgsmål er, at byen ganske enkelt havde mange kultur- og underholdningstilbud. Omkring 1796 havde Donaumetropolen 280.000 indbyggere og var dermed en af de største europæiske hovedstæder. Den indre by med dens kirker, markedspladser og gyder var omringet af de store byvolde, som først blev sløjfet i 1853. Wien var centrum for det mægtige habsburgske monarki, der også rådede over store landområder i Polen, på Balkan og det nordlige Italien. I Wien fandtes der rigdom, handel, det imponerende historiske bypalais "Hofburg", det kolossalt store slot Schönbrunn og de mange palæer tilhørende østrigske, ungarske og bøhmiske adelsslægter som Lobkowitz, Esterhazy, Lichtenstein, der ejede det halve af Europa. Wien og wienerne var dengang kendt for et farverigt og udsvævende forlystelsesliv: fastelavns-optog, fyrværkeri, baller ved hoffet, pantomime, gøgl og teaterspil på de mange pladser og markeder, grovkornet skuespil på forstadsteatrene i Wieden og Leopoldstadt, folkelig underholdning i Augarten eller folkeparken „Der Prater“. For den intellektuelle dannelsesrejsende a la Staffeldt fandtes der i Wien de mange kollegier, saloner, læseselskaber, det kejserlige bibliotek og det store universitet med alle dets lærde. Desuden var byen fyldt med forvaltningsspecialister, der skulle administrere det enorme monarki, hvilket måtte tiltale den kommende amtmand Staffeldt, og han deltog aktivt i byens kulturelle og mere underholdningsprægede liv i Wien, hvilket rejsedagbogen vidner om.

De fleste dagbogsoptegnelser fra opholdet i Wien handler om kunstværker, en stor række om statsinstitutioner, offentlige bygninger, samfundssystemer, konfessionsforhold, og endelig rummer de en lang række optegnelser om byens folkekultur. Og som den eneste kilde, ud over digterens breve, fremstår dagbogen i få, men rammende episoder som et godt vidnesbyrd om Staffeldts tanker, følelsesliv og filosofiske ståsted.^x Han var tilhænger af filosofen Emmanuel Kant og dennes politiske ideal om en fuldt retfærdig borgerlig forfatning under rationalitetens herredømme, hvilket i praksis betød, at han orienterede sig efter den oplyste enevælde med skandinavisk protestantisme som forbillede. Staffeldt kunne vist heller ikke være af anden støbning, hvis han som ung og ubemidlet stipendiat ønskede at få en fast ansættelse i kongeriget Danmark.

Dagbogen fungerede derfor langt hen ad vejen som springbræt til en ansættelse i det protestantiske og oplyste danske enevælde, hvilket forkla-

Udsigt over Wien, set fra Belvedere, med Stephanskirken i midten. Billede af Bernardo Bellotto (Canaletto) omkring 1760 (Kunsthistorisk museum, Wien)

rer dens overvejende negative beskrivelse af det katolske østrigske monarki, dets manglende pressefrihed og udmærkede spionvæsen.

Kritik af elitekulturen

Dagbogens læsere fornemmer hurtigt Staffeldts erklærede fjender: despotismen og den katolske kirke. Især kejser Franz II's meget store efterretningstjeneste vakte harme hos Staffeldt, som tit følte sig udspioneret af de østrigske myndigheder. Kejseren frygtede, at revolutionen i Frankrig skulle brede sig til Østrig og lavede derfor en klapjagt på formodede jakobinere. Kejserens søster Marie Antoinette var som fransk dronning forinden blevet halshugget, hvilket lod broderen ane de værst tænkelige konspirationer i det vaklende østrigsk-ungarske dobbeltmonarki^{xi}. Især udlændinge, og dermed Staffeldt, var i spionernes søgelys. Staffeldt skrev om spionvæsenet i Wien:

Die Spione der Polizei sind in den Gasthöfen, Wirtshäusern und auf den Strassen. Man schweigt überall. Man darf nicht betrübt erscheinen, weil dies Unzufriedenheit und Mangel an Vertrauen in den Hof zeigt. Man darf nichts wissen. So sehr vernichtet der Despotismus die moralische Existenz der Menschen.^{xii}

I det hele taget opponerede den danske ildsjæl bramfrit mod kejseren og byens aristokratiske elitekultur. Kejser Franz fremstår i digterens dagbog som en umoderne, arrogant og ganske enkelt inkompetent landsfader. Staffeldts hån mod den østrigske kejser kendte ingen grænser. Kritikken gik langt ind i regentens intimsfære og antog ikke sjældent teatraliske former: "Die Kaiserin ist nicht geliebt, der Kaiser nicht geachtet. Sie scheint in ihm nur den Ehemann zu sehen. Das Übermass der Freuden der Fortpflanzung soll ihm unter anderem schon geschwollene Beine zuwege gebracht haben. Er ist totengelb und hager."^{xiii}

Var den hårde kritik berettiget? Østrig havde lige som Danmark gennemgået talrige reformer i kølvandet på det oplyste enevælde, primært under kejserinde Maria Theresia. De borgerligt inspirerede reformer begyndte dog for alvor at tage fart med kejser Joseph II (1741-1790). Han gennemførte en række reformer som for eksempel indførelsen af pressefriheden, ophævede livegenskabet, indførte tolerance over for jøderne og forsøgte at frigøre kirken fra pavemagten. To år efter hans død blev Franz II kejser over Donaumonarkiet, og en del af reformerne blev annulleret som for eksempel pressefriheden, fordi man frygtede, at den franske revolution skulle sprede sig til det østrigske monarki. Især styrkelsen af den katolske kirke var en torn i øjet på Staffeldt. Dens ydre rammer og ceremonier var for ham ren overtro og svindel, og i sine dagbogsoptegnelser opfattede han "Despotismus" og "Priestertum" som to sider af samme sag. Begge medvirkede til at holde mennesket tilbage fra udviklingen mod idealet af den fornuftige og oplyste borger. For ham var katolicismen ren hokusfokus, overtro, sort magi og et stort tilbageskridt for menneskets æstetiske og etiske opdragelse:

Die Gebete der Katholiken sind nicht viel besser als das Radotieren der Fieberkranken. Die höheren Stände in Wien gehen mit starken Schritten dem Indifferentismus entgegen. Sie sehen die Religion für ein Herkommen an, dass man zum Scheine und dem Volke zum Beispiele, für welches dasselbe da ist, ehren muss. Unterm Volke spuken aber noch alle Gespenster des Aberglaubens herum, hier ist noch dumpfeste Bigotterie.^{xiv}

Den unge digter anså katolicismen for at være et hæsligt overgreb mod forstanden og menneskeligheden. Det var først og fremmest det autoritære ved den katolske kirke, der ifølge Staffeldt krævede underkastelse og ikke selvudvikling. Blandt andet kritiserede han kirkens almisser til de umyndiggjorte fattige bypjalter, alt imens tiggeriet var forbudt i Wien:

Hat denn die Obrigkeit kein Einsehen? Ist sie eifersüchtig auf das Recht wohlzutun? Will sie bloss strafen das schöne Recht veräussern? Das ist Pfafferei. Almosen, als Gabe des Himmels, soll durch die Hände des Pfaffen gehen, und so lässt er das Brot der hungrigen Kinder und Greise, die Arznei der Kranken in den Schoss der Huren fallen, wo seidne Kleider und modische Hüte drauss werden.^{xv}

Skulle man tro Staffeldts breve og dagbogsoptegnelser fra den tid, er resultatet af despotismen og overtroen, at mennesket hensynker til ren dyrisk nydelse. Sammenkoblingen mellem kirke og det dyriske foreligger tit i dagbogen, som for eksempel i beskrivelsen Wiens smukke naturområder:

Die schönen Gegenden in der Nähe der Stadt laden die Wiener ein. Selbst der Gipfel des Leopoldberges ist durch ein Wirtshaus entweiht. Bei diesem zerfallenen Kloster, aus welchem der Aberglaube, der die Menschheit zur Fratze verzerrt, vertrieben ward, hier wo der Sturm sich tummelt und der majestätische Fluss und die grosse Stadt, wie auf einer Karte gezeichnet, erschienen – hier auf der Höhe der Begeisterung, im reinen Äther der Betrachtung, fand ich ein Wirtshaus.^{xvi}

Med kritikken af den østrigske feudalisme fulgte en kritik af den toneangivende austro-italienske barokstil: ”Der Garten ist zu kahl, die Rassen und Teiche geometrische Figuren. Auf einen Blick hat man alles weg. Das ist eure Symetrie und Regelmässigkeit. Warum wollt ihr alles doppelt?”^{xvii} Barokstilen var ham for svulstig og umoderne. Arkitekturen udtrykte igen det reaktionære. De reaktionære kræfter i Østrig, Italien og Sydtyskland, pave og feudalherskere, standsede de moralske kræfter, hvilket igen satte udviklingen i stå^{xviii}. Staffeldt foretrak den borgerlige klassicisme, med dens simple udtryksformer, som han kendte fra sit hjemlige København. Han studerede nøje Wiens feudale barokarkitektur som for eksempel slottene Schönbrunn og Belvedere. Belvedere er betegnelsen for et paladssområde i andet Bezirk, sydøst for byens centrum, bygget af prinsen Eugen af Savoyen. Han købte området i 1697 og lod en forstadsvilla opføre. Men i 1714 begyndte man at bygge det op til det, man i dag kalder Nedre Belvedere. Det nye slot blev bygget af arkitekten Lucas von Hildebrandt i 1714 og færdiggjort i 1716. Hildebrandt var den mest toneangivende barokarkitekt i Donaumonarkiet. Som assistent havde han skulptøren Giovanni Stanetti fra Venedig. Taget i den centrale ”Marmorsaal” er malet af Martino Altomonte og hylder i bedste barokstil prins Eugen som den nye Apollon. Den imponerende bygning fik en ilde medfart, lige som byens øvrige barokkunst:

Unter den Pallästen rühmt man das Belvedere, welches ehemals dem Prinzen zugehörte und jetzt zur Ausstellung der Bilder und Gemälde. Das Gebäude ist ohne alle edle und schöne Simplizität. Da ist Abteilungen und Unterhaltungen bis ins zweite Glied kein Ende. Wie viele Dächer! Wie viel schöner wäre nicht die Einheit des Daches.^{xix}

Dagbogen rummer mange konkrete og kulturhistorisk værdifulde iagttagelser, hvor skribenten med sans for detaljer gengiver et stykke levende byhistorie som for eksempel foreligger i dagbogens beskrivelse af Wiens "gå-i-byen-kultur":

Zwischen zehn und elf Uhr wird es schon stille auf den Strassen in Wien. Nach elf Uhr begegnet man selten andere als die Nachtwache, Reiter zu Pferde, und die Feuerwächter, die mit ihren langen Stäben auf dem Pflaster klappern, wie in Hamburg. Die Abendgesellschaften in Wien enden sehr selten mit einem Souper und lösen sich daher frühe auf. Der Fasching macht eine Ausnahme, die Bälle dauern oft bis morgens. Die öffentliche Ruhe ist bewundernswürdig. Ich habe nie eine Schlägerei gesehen oder eine Zänkerei gehört^{xx}.

Dagbogen giver os et indblik i Wiens brogede livs- og bevidsthedsformer. Især dens beskrivelser af folketeaterkulturen er unik, da der kun findes ganske få optegnelser fra dengang. Beskrivelserne af den grovkornede teaterkultur omkring folketeatrene udgør interessant læsning og giver et billede af en brovtende folkekultur på Theater auf der Wieden, som blandt andet Mozarts sidste opera "Die Zauberflöte" er komponeret til.

Folkekultur og dagligliv i Wien

Staffeldts optegnelser om teateret er særdeles værdifulde, da kun den østrigske digter Ignaz Castelli beskrev teaterkulturen i Theater auf der Wieden mere indgående, da han besøgte teatret for første gang i 1798. Her er der tale om en vigtig tysksproget kilde, som forskningen indtil videre ikke har fået øje på. Theater an der Wieden befandt sig på Freihaus, et stort og forarmet boligkompleks i Wieden, der var en forstad til Wien. Det blev ledet af den fordrukne teatermand Emmanuel Schikaneder, der

efter lang tid som ejer af et vandreteater overtog ledelsen i 1789. Teatret var i det hele taget et unikum, en imponerende stor bygning, fremstillet af billigt materiale. Det kunne rumme 1000 mennesker. Bygningen va

Die Zauberflöte, Sarastros indtog. Kobberstik af Peter Schaffer efter Schkaneders iscenesættelse ved "Theater auf der Wieden", 1795

tredive meter lang og femten meter bred, og scenen var tolv meter dyb, hvilket var dybere end de fleste af datidens teatre i Wien. Dertil kommer at orkestret havde en imponerende størrelse på 35 medlemmer og var større end datidens orkestre. Disse store dimensioner muliggjorde de storlåede og bombastiske opførelser af syngespil. Teaterkulturen var meget mere højtråbende og grovkornet end den, vi kender i dag. Publikum spiste og drak under forestillingerne, og der opstod tumulter med dertilhørende slagsmål, hvis tilskuerne ikke fik nok for pengene. Ikke desto mindre var forstadsteatre a la Theater an der Wieden også trækplastre for Wiens elitekultur, der hyppigt besøgte dem, hvilket Staffeldt tydeligt udtrykker i sin dagbog:

Man denke nicht, daß nur das Volk diese Theater besucht. Es ist da in großer Anzahl und schwelgt in Bier und Würstl (...). Auch die höheren und höchsten Stände besuchen diese Theater sehr fleißig. Das Theater auf der Wieden wird wegen der Aufführung der Singspiele gelobt. Es ist wenigstens weit besser als das deutsche Singspiel auf dem Hoftheater.^{xxi}

Dagbogens optegnelser om byens folkekultur fylder godt. Her fornemmes tit ægte medfølelse med byens fattige befolkning, der dengang som i dag flokkedes i byens forstæder, og som Staffeldt anså for en af de mange skyggesider af Wiens materialisme:

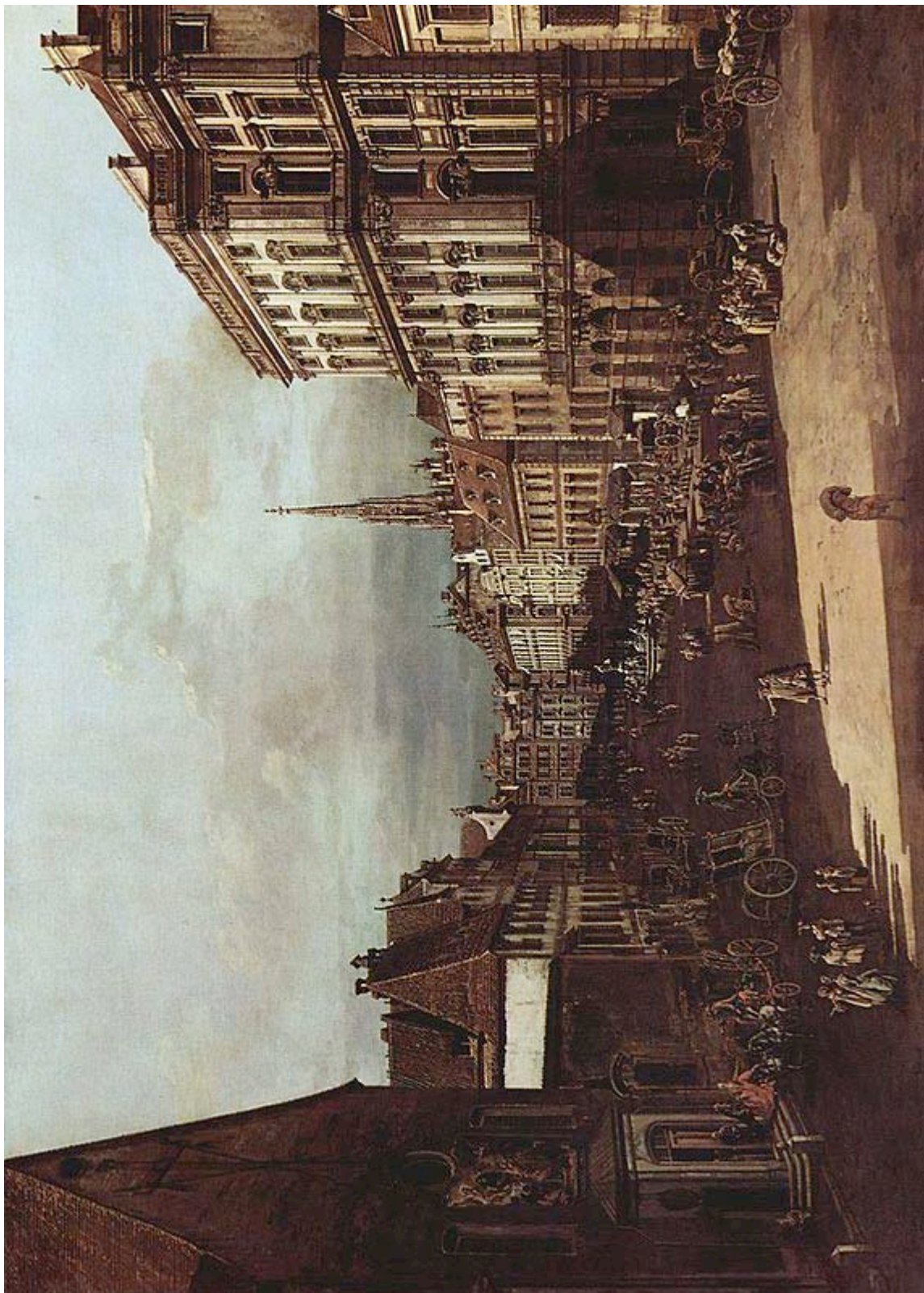
Die meisten Handwerker in den Vorstädten arbeiten für die Meister in der Stadt. Hier suche das Elend auf, wen die Pracht in Wien geblendet! Hier auf dem Lerchenfelde, in diesen stinkenden Hütten, wo nackte Kinder mit den Hunden sich um die Knochen balgen. Gott, der Reiche füttert seine Hunde mit Fricasseen und schlemmt bis zur Indigestion, und hier sein Bruder. Das soll nicht anders sein können?^{xxii}

Harmen over fattigdommen blandes stort set altid med foragt for det påståede dyriske i Donaumonarkiet. I dagbogen beskrives de jævne wienere således langt hen ad vejen som afstumpede og nydelsessyge væsener, fordærvede af feudalmagten og den katolske kirke. Danskeren opfattede nærmest befolkningen som en flok dyr: ”Ein Volk das viel isst und viel zu essen hat, ist ein fettes Tier, das sich behandeln lässt.“^{xxiii} I sin dagbog havde han et helt afsnit ”smag og æstetisk kultur”, hvor wienernerne godt og grundigt fik frakendt evnen til skønhed og smag. Oftest langede han ud efter wienernes æde- og drikkelyst. Han harmedes over livet på gaderne og i knejperne og den dermed følgende dårskab:

Der Wiener ist verträglich, gutmütig, dienstfertig, aber das animalische Leben nimmt i seinem Dasein so einen grossen Kreis ein, dass für das sentimentalische und intellektuelle sehr wenig übrig bleibt. Pflagma ist die Folge der Überfüllung, Schlawheit die Folge der Zerstreuungen.^{xxiv}

Nydelse og underholdning fandt han nok af i Wien, der dengang som i dag var og er kendt for sin jovialitet og munterhed. Han opsøgte forlystelsesområderne i Wien og blandt dem Prater. Forlystelsesparken Prater ligger i forstadsområdet Leopoldstadt. Området havde tit skiftet ejer, men i

1560 købte kejser Maximilian det store skovområde til jagtbrug, og i 1766 blev Prater under kejser Josef den II frigivet til almindeligt brug for den

*Neuer Markt (Mehlmarkt) Udsnit fra et maleri af Bernardo Bellotto
(Canaletto) 1760 (Kunsthistorisk Museum, Wien)*

stadig voksende bybefolkning, som udløste oprettelsen af det der i folkmunde kaldtes for "Wurstelprater", hvor de besøgende kunne spise pølser og opsøge de mange folkelige beværtninger eller selv tage mad og drikkevarer med. Wurstelprater var ikke kun et center for folkelig underholdning, men i periferien, nær forlystelsesparken florerede prostitutionen. Staffeldts optegnelser om Prateren var ikke altid negative, men rent beskrivende, som dette eksempel viser:

Auch für die unteren Stände ist der Prater eine Lieblingsergötzung. Alle Tage, vornehmlich aber an Sonn- und Feiertagen, schwärmen Bürger und Bürgerinnen mit ihren Kindern hinaus. Unter den Bäumen stehen Hütten, wo sie mit Speise und Trank, und mit Possen und mit Taschenspielerkünsten bewirtet und unterhalten werden. Die Alten sind an den Tischen, unter den Schatten der Bäume, und lassen sich Wein und Braten wohl schmecken, die Kinder, die sie jagen haschen, laufen unterweilen vorbei, haschen ein Stück und eilen dann wieder vorbei [...].^{xxv}

Men på den anden side afspejler dagbogen en uforløst blanding af had og kærlighed til datidens sanselige fristelser, hvilket blandt andet ses i hans optegnelser om naturen og de wieneriske fornøjelser. Blandingen af had og kærlighed åbenbares for alvor, når han beskriver det andet køn, som han drages og fascineres af:

Die Wienerinnen, wenn sie auf der Promenade auf- und abgehen sind wahrlich reizend. Ihr Anstand ist edel, ihr Gang schwebend, das Wehen und Rauschen ihres geschmackvollen Gewandes, welches einen Körper zur Wohllust geschaffen, umfließt, setzt das Blut in Wellenbewegung. Musik und Erfrischungen, Gefrornes, Mandelmilch und Limonade, gibt der Lustbarkeit noch mehr Reiz.^{xxvi}

Den omtalte promenade er Wiens mest berømte gade i den indre by "Der Graben", hvor det bedre borgerskab og aristokratiet promenerede. Der Graben, der går helt tilbage til romersk tid, var en lang borggrav, der var planeret sidst i 1200-tallet. På det planerede lå den store indfaldsvej, som under Staffeldts besøg var gågade med imponerende renæssancebygninger som "Arkadenhof" eller palæet "Bartolotti-Partenfeld". Det sidstnævnte

te er den eneste barokbygning, der har overlevet bysanering og Anden Verdenskrig. Under Staffeldts besøg i Wien var "Der Graben" ikke kun promenade, men også, som citatet viser, markedsplads, der skulle servicere byens elitekultur med forfriskninger som limonade, mælk med mandelsmag etc. Man kan ikke helt udelukke, at citatets tiltalende kvinder, der satte digterens blod i omløb var såkaldte "Grabennymphen", dvs. prostituerede.

Bondebryllup i en landsby nær Wien. Billede af Ferdinand Georg Waldmüller, 1843

I det hele taget fornemmer læseren en langsom opblødning i digterens holdning til byens underholdningstilbud og det sanselige. Det hænger givetvist sammen med Staffeldts engagement i disse. Kritikken afløses mere og mere af en åbenlys beundring for Wiens cafeer, forlystelsesparker og overdådige markeder, som ikke fandtes i den udformning i København. Han beundrede og kritiserede byens materialisme i samme åndedrag. Men dagbogen vidner også om Staffeldts dobbeltmoral og splittede væsen, der til sidst nedbrød ham, så han endte som sindsforvirret og forladt amtmand i Slesvig.

Han deltog i forlystelseslivet, som han officielt foragtede, og måtte tit vågne op med store moralske, men sikkert også fysiske tømmermænd. Måske var det også en del af planen, at han skulle skeje ud og opleve ting og sager, han aldrig havde oplevet før:

Ich kam nach Wien mit dem Entschlusse an den Vergnügungen des geselligen Lebens mehr Teil zu nehmen als es sonst meine Gewohnheit ist. Und wahrlich, in der Ausführung dieses Entschlusses bin ich weiter gegangen, als ich wünschte. Gegangen? Nein, fortgerissen ward ich. Ich ward austriasiert oder wienerisiert. Die Vindebonomania steckte mich an, [ich] eilte von Lustbarkeit zu Lustbarkeit, und trieb mich bei Gastmählern, in Gesellschaften und Theatern herum. Ich verlor die Lust und am Ende auch das Vermögen zum Nachdenken.^{xxvii}

Her har vi en mand, som for alvor „havde noget i klemme“. På den ene side blev den rejsende styret af en pålagt selvforståelse som dydig og pligtopfyldende kommende embedsmand i kongeriget Danmark. Men på den anden side blev der åbnet en kattelem til menneskets dyriske sider, og dermed fremkom et forsoningsforsøg med det jordiske, som aldrig lykkedes for romantikeren Staffeldt. For ham figurerede det verdslige som et fængsel, både i hans liv og digtning. Forsoningsforsøget varede over seks måneder, og kunstneren forlod heller ikke frivilligt Wien. Han blev som de fleste udlændinge udvist af byen i april 1797, da man forventede et fransk angreb. Derefter drog han videre til Italien, men dette er en anden historie.

Der Graben (Kobberstik af Carl Schütz, 1781 [udsnit])

Litteratur

- Castelli, Ignaz: *Memoiren meines Lebens. Gefundenes und Empfundenes, Erlebtes und Erstrebtes*. Udg. Josef Bindtner. München: Georg Müller 1913.
- Elias, Norbert: *Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*. 2 bind. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1997
- Kristensen, Laust: *Fantasiens ridder*. Odense Universitetsforlag 1993.
- Liebenberg, F. L.: *Samlinger til Schack Staffeldts Levned*. København: Forlaget til den danske Litteraturs fremme 1851, bd. 1.
- Polke, Stefan: *Frimureri og folketeaterelementer i "Die Zauberflöte"*. Ph.d.-afhandling. Roskilde Universitetscenter 1999, s. 72.
- Polke Stefan: *Kulturelle Wechselbeziehungen zwischen Dänemark und Österreich im Umkreis von Friederike Brun* (Småskrifter fra CØNK 7). Roskilde Universitetscenter 2002.
- Stangerup, Hakon: *Schack Staffeldt*. København: Gyldendal. 1940

Noter

- ⁱ Helt op til 1950erne var dansk litterær romantik ensbetydende med Adam Oehlenschläger og historien om, hvordan det unge digtergeni og dermed den danske romantik blev bragt til live af den norske filosof Henrich Steffens i 1801 (1773-1845).
- ⁱⁱ Her skal man medregne dagbøgerne og de dramatiske fragmenter, som fylder godt i landskabet. Når der kun fokuseres på kunstnerens lyrik, så overgår den danske produktion den tyske.
- ⁱⁱⁱ Et vigtigt bidrag foreligger i Ignaz Castelli: *Memoiren meines Lebens. Gefundenes und Empfundenes, Erlebtes und Erstrebtes*.
- ^{iv} Staffeldts første biograf Christian Molbech gav ham en hård medfart i 1850, da den dansk-nationale Molbech opfattede Staffeldt som værende primært tysker. Mere forsonlig fremstår Georg Brandes' anmeldelse af Staffeldts forfatterskab i 1882. Det største forskningsbidrag foreligger i Hakon Stangerups biografi fra 1940. Nyeste forskningsbidrag figurerer i Henrik Blichers udgivelse af Staffeldts ukendte breve til hertugen af Slesvig-Sønderborg-Augustenburg Christian II (2002).
- ^v Stefan Polke: *Kulturelle Wechselbeziehungen zwischen Dänemark und Österreich im Umkreis von Friederike Brun*, s. 2-7
- ^{vi} Str. 4, vers 1-2. Cit. efter Laust Kristensen: *Fantasiens ridder*, s. 37
- ^{vii} Hakon Stangerup: *Schack Staffeldt*, s. 77.
- ^{viii} Hakon Stangerup: *Schack Staffeldt*, s. 78.
- ^{ix} F. L. Liebenberg: *Samlinger til Schack Staffeldts Levned*, s. 62.
- ^x Hakon Stangerup: *Schack Staffeldt*, s. 93.
- ^{xi} Stefan Polke: *Frimureri og folketeaterelementer i "Die Zauberflöte"*, s. 72.
- ^{xii} F. L. Liebenberg: *Samlinger til Schack Staffeldts Levned*, s. 399.
- ^{xiii} F. L. Liebenberg: *Samlinger til Schack Staffeldts Levned*, s. 391.
- ^{xiv} F. L. Liebenberg: *Samlinger til Schack Staffeldts Levned*, s. 475.
- ^{xv} F. L. Liebenberg: *Samlinger til Schack Staffeldts Levned* s. 366.
- ^{xvi} F. L. Liebenberg: *Samlinger til Schack Staffeldts Levned* s. 363.
- ^{xvii} F. L. Liebenberg: *Samlinger til Schack Staffeldts Levnet*, s. 368.
- ^{xviii} Udviklingen, selvopdragelsen, dvs. civiliseringsprojektet centrerer omkring borgerskabet, mellemlag, hvor Staffeldt passer fint ind i billedet. Se Norbert Elias: *Über den Prozess der Zivilisation.*, bd. 2, s. 62-64.
- ^{xix} F. L. Liebenberg: *Samlinger til Schack Staffeldts Levned*, s. 367.
- ^{xx} F. L. Liebenberg: *Samlinger til Schack Staffeldts Levned*, s. 375.
- ^{xxi} F. L. Liebenberg: *Samlinger til Schack Staffeldts Levned*, s. 466.
- ^{xxii} F. L. Liebenberg: *Samlinger til Schack Staffeldts Levned*, s. 365.
- ^{xxiii} F. L. Liebenberg: *Samlinger til Schack Staffeldts Levned* s. 362.
- ^{xxiv} F. L. Liebenberg: *Samlinger til Schack Staffeldts Levned*, s. 363.
- ^{xxv} F. L. Liebenberg: *Samlinger til Schack Staffeldts Levned*, s. 359.
- ^{xxvi} F. L. Liebenberg: *Samlinger til Schack Staffeldts Levned*, S. 350.
- ^{xxvii} F. L. Liebenberg: *Samlinger til Schack Staffeldts Levned*, S. 317.